

NACIONALINĖ
ŠVIETIMO
AGENTŪRA

LOTYNŲ KALBOS IR ANTIKOS KULTŪROS DALYKO MOKYTOJŲ KVALIFIKACIJOS TOBULINIMO PROGRAMA

Tarpdalykinių temų integravimas mokant lotynų kalbos ir Antikos kultūros

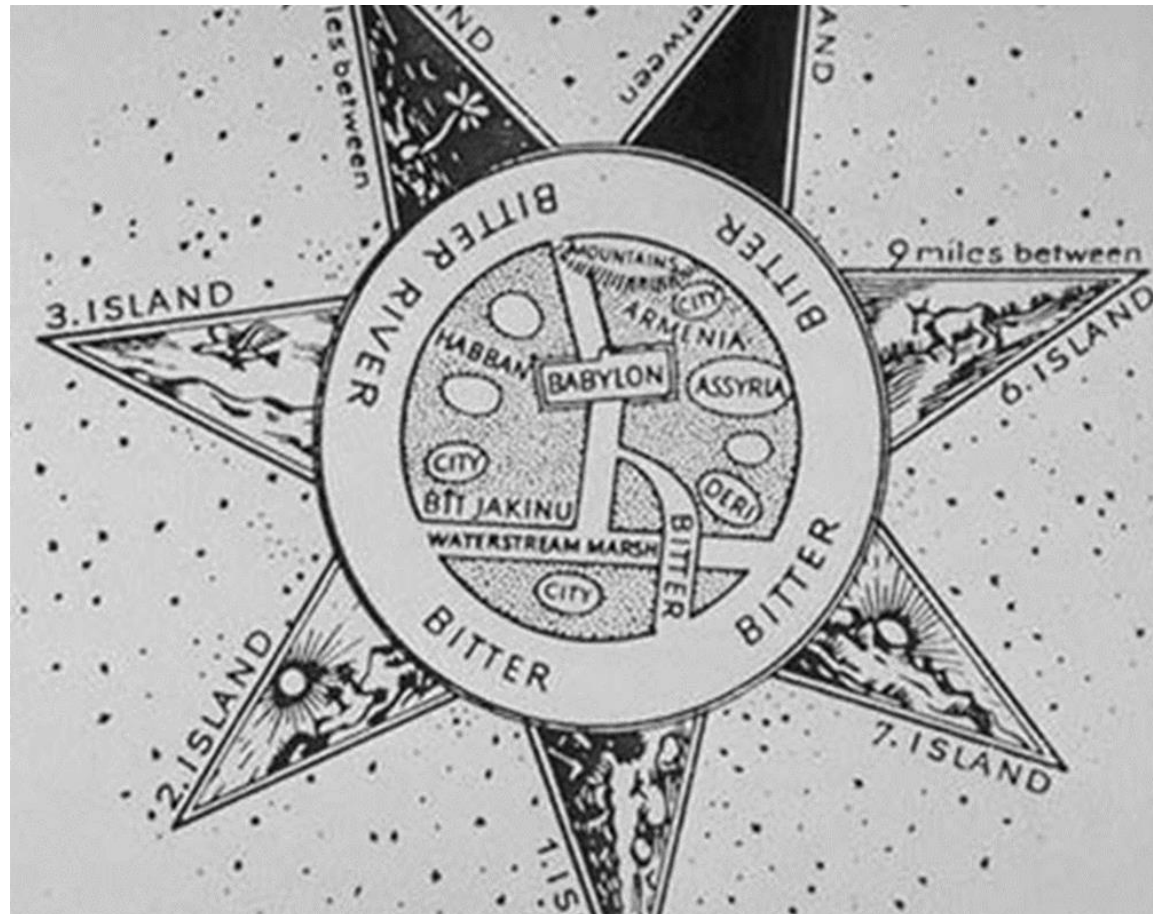
Doc. dr. Nijolė Juchnevičienė, VU Klasikinės filologijos katedra

Pasaulio pažinimas

Geografija

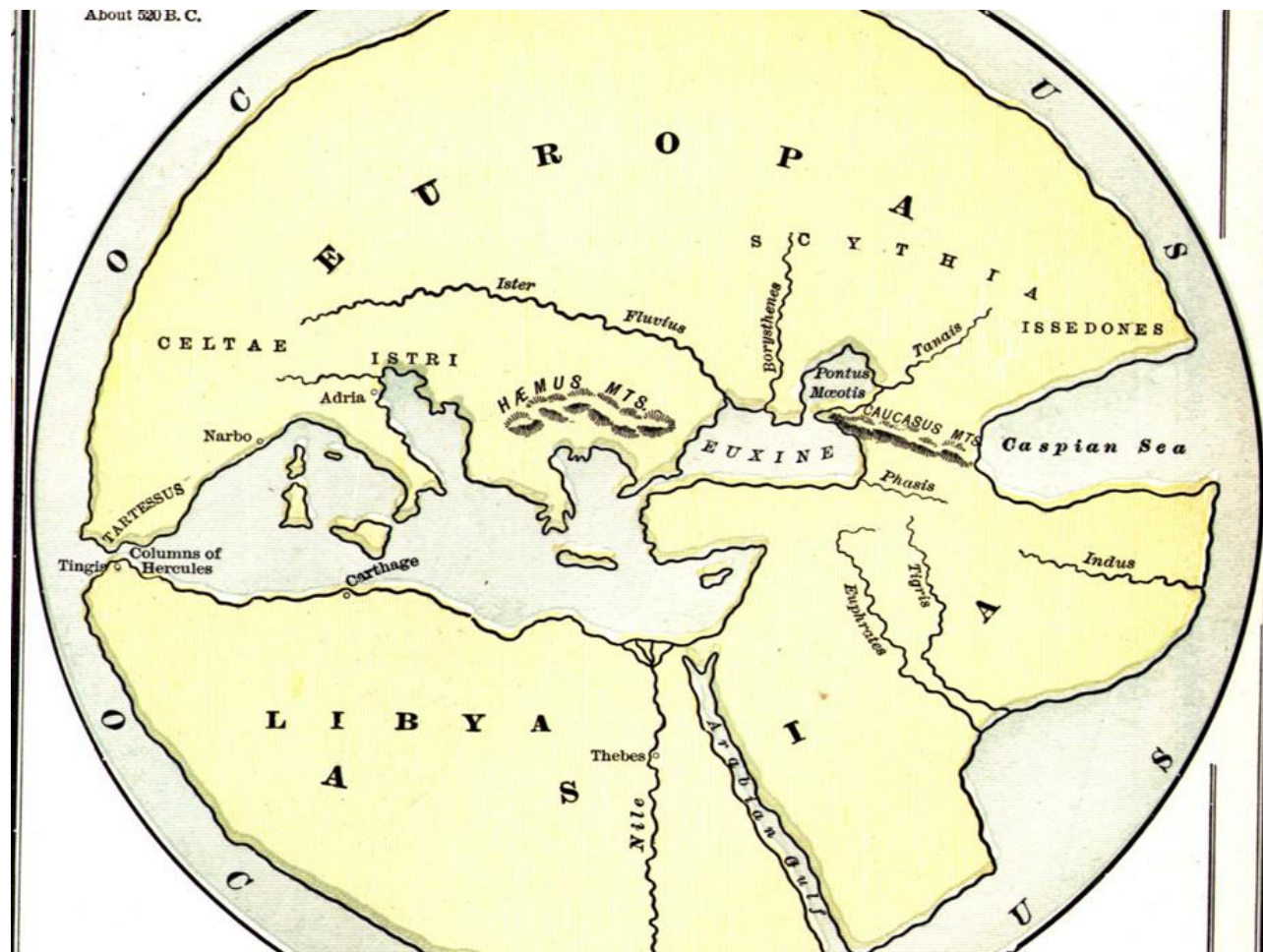
- Geografu, **γεώγραφος**, buvo vadinamas ir krašto gamtines ypatybes aprašantis („Žemės aprašytojas“), ir žemėlapių nubraižęs žmogus („Žemės piešėjas“). Pirmieji graikų žemėlapiai neišliko iki mūsų laikų, tačiau neabejojama, kad žemėlapiai Graikijoje atsirado VI a. pr. Kr. Kaip pirmasis paprastai minimas filosofo Anaksimandro (~610 – 546 pr. Kr.) gyvenamosios žemės - *oikumenės* (gr. **οἰκουμένη** (**γῆ**)); lot. **terra, orbis terrarum**) pavaizdavimas.
- Lot. **geographia**

Pirmasis žemėlapis

Hekatajo žemėlapis

Galbūt nusižiūrėjęs į babiloniečius, kurie pirmieji grafiškai pavaizdavo Žemę kaip vandens juosiamą plokščią diską (greičiau kaip du paralelinius diskus – cilindro plokštumas) su Babilonu centre (datuojamas VI a. pr. Kr., dar vadinamas *Imago mundi* – *Pasaulio atvaizdas*), miletietis Anaksimandras Žemę suvokė kaip diską su Egėjo jūra centre. Žemės diską juosia pasaulinė upė – Okeanas. Žemę sudaro du žemynai – Europa ir Azija. Jo žemėlapiu tikriausiai naudojosi pirmasis „istorikas“ Hekatajas (VI-V a. pr. Kr.), taip pat miletietis.

Herodoto žemėlapis

Herodotas (V a. pr. Kr.), žinojęs Hekatajo žemėlapį, retai praleidžia progą jį kritikuoti. Tiesa, Herodotas jį kiek patobulino. Jis skiria tris žemynus - Europą, Aziją, Libiją, kurie yra nevienodo dydžio. Dalis Libijos (anapus Nilo) priklauso Azijai, o skiriamoji riba tarp Europos ir Azijos buvusi įsivaizduojama linija, jungianti Tanajį (Doną) ir Nilą (Hdt. 4. 45). Iš vakarų į rytus skiriamoji riba buvusi įsivaizduojama linija nuo Heraklio stulpų (dab. Gibraltaras) iki Fasio upės Skitijoje (dab. Rioni upė Sakartvele). Vis tik Graikija ir graikų gyvenamos teritorijos (Viduržemio ir Juodoji jūros) buvo šio pasaulio centre.

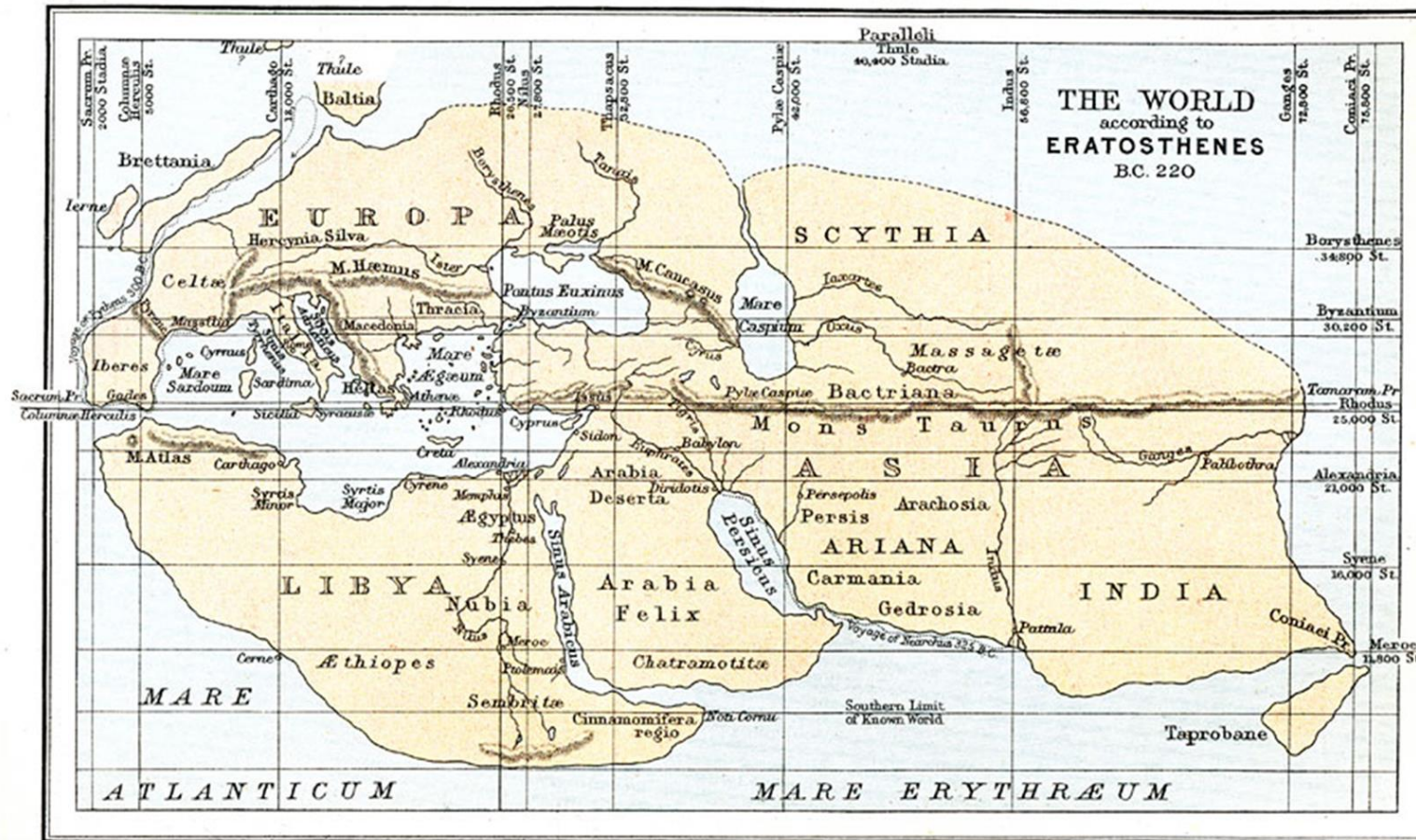
Herodotas *Istorija* IV. 36; IV. 42 - 46 (J. Dumčiaus vertimas)

- *Mane juokas ima žiūrint į tuos žmones, kurie nupiešė žemėlapij ir nė vienas nemoka protingai paaiškinti: visi jie vaizduoja Okeaną tekantį aplink žemę, pačią žemę – apskritą kaip su skriestuvu nubrėžtą, o Aziją ir Europą – vienodo dydžio.*
- *Stebiuosi tais, kurie žemę suskirstė į tris lygias dalis: Europą, Aziją ir Libiją, nes skirtumas tarp jų labai didelis. Antai Europa ilgesnė už anas abi, o apie plotį, mano nuomone, nėra nė ką kalbėti /.../.*
- *Europa dar niekieno nėra ištirta – nei jos rytinė, nei šiaurinė dalis, nežinia, ar ją supa vandenys. Žinoma tik tiek, kad ji tokio pat ilgio, kaip ir kitos dvi pasaulio šalys (ir Azija, ir Libija)./.../ Neaišku, kodėl riba buvo išvesta per Egipto upę Nilą ir kolchų upę Fasį; kai kas laiko riba Tanajo (*Dono) upę, įtekančią į Meotų ežerą (*Azovo jūra), ir Kimerų brastą (*Kerčės sąsiauris)).*

Geografija kaip savarankiška mokslo kryptis (Helenizmo laikotarpis 323 – 31 pr. Kr.)

- Po Aleksandro žygio (334 – 323 pr. Kr.) jonėnų žemėlapių tradicija nugrimzdo užmarštin. Eratostenas, matematinės geografijos pradininkas (276 -194 pr. Kr.), vaizdavo žemę kaip ovalą, dalijama 7 paralelių ir 7 meridianų. Jo žemėlapiu pagrindinės gairės sudarė ne tautos, o žymiausi miestai ar svarbūs geografiniai taškai. Jie tapo pagrindu Eratostenui sužymint paraleles ir meridianus.
- Tobuliausias, jau neįtakojamas nei mitinės, nei etnologinės tradicijos, nei politinės konjunktūros, buvo neišlikęs Klaudijaus Ptolemajo žemėlapis (100 – 180 m.), turėjęs didelės įtakos arabų ir Renesanso kartografijai. Ptolemajas spėjo, kad Indijos vandenyno pietuose galys būti dar nežinomas žemynas. Didesnę jo *Geografijos* dalį sudaro ~6700 koordinacijų, išskirtų pagal geografinį ilgumą ir platumą, katalogas.

Eratosteno žemėlapis

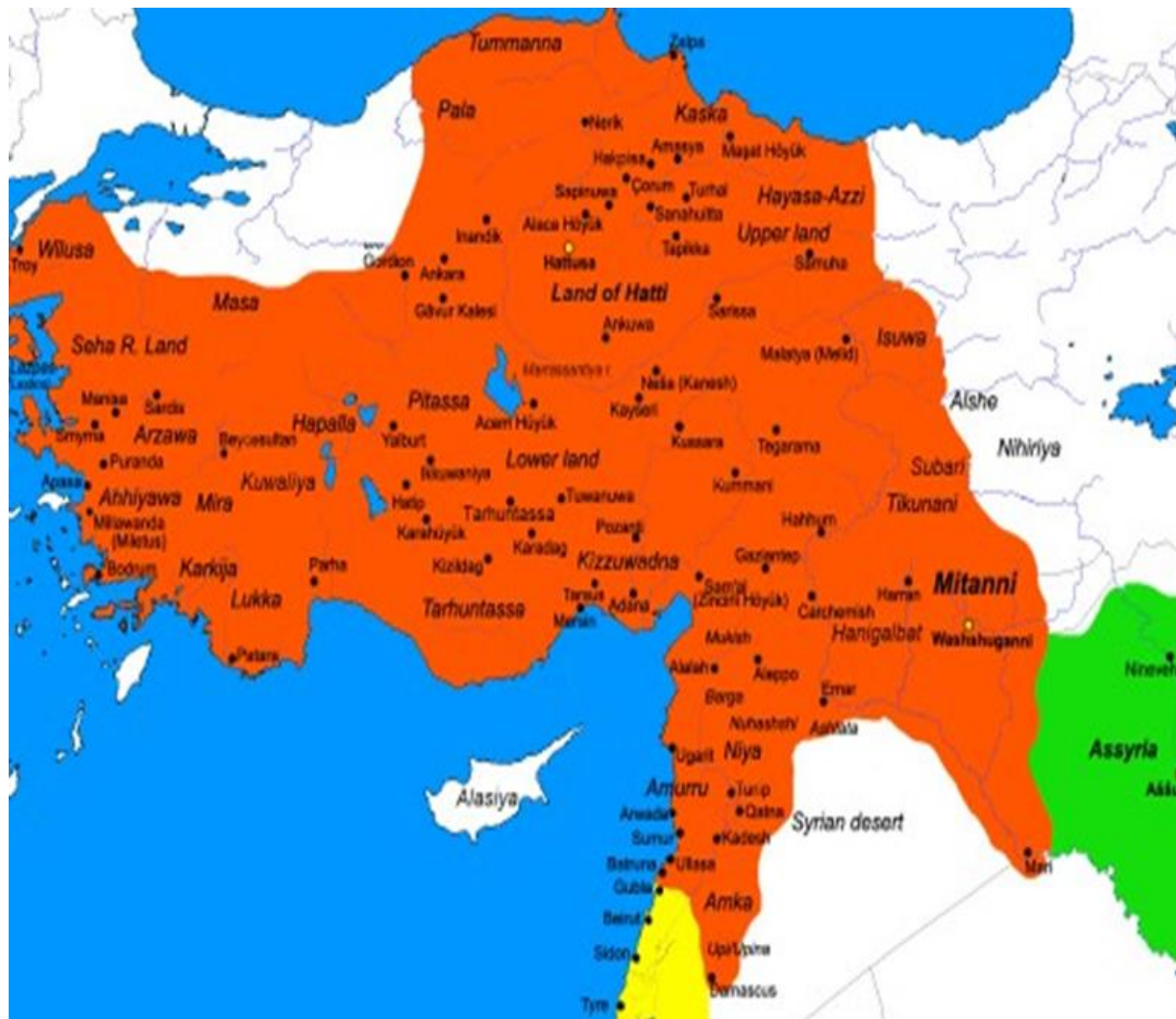
Žemynų pavadinimai

- Europos pavadinimas (Εὐρώπη) kilęs iš semitų akadų kalbos, kuria buvo kalbama senovės Mesopotamijoje, ir perinterpretuotas graikų mitinio mąstymo. Mitinė Finikijos karalaitė Europa iš Rytų, Finikijos, buvo Dzeuso parsigabenta į Vakarus, Kretą. Akadų kalbos žodis *erebu* reiškė "saulėlydis", t. y., vakarai. Akadų kalbos žodis *asu*, reiškiantis „saulėtekis“, t. y., rytai, galėjo duoti pradžią Azijos (Ἀσία) pavadinimui.

Žemynų pavadinimai

Kita versija – pavadinimas *Ἀσία*, linijinio B (Mikėnų laikotarpio 1600-1100 pr. Kr. skiemeninis ideogramų raštas) rašto lentelėse rašomas *aswia*, gali būti kilęs iš vietovardžio *Assuwa*, Bronzos amžiaus laikotarpio (XV a. pr. Kr. pabaiga) Mažosios Azijos (Vakarų Anatolijos) politinės sąjungos, į kurią įėjo ir *Wilusa* (Troja), pavadinimo, dažnai minimo hetitų diplomatiname archyve.

Hetitų diplomatinis archyvas

Assuwa konfederacijos sukilimas prieš hetitus (~1430-1420, valdant hetitų karaliui Tudhaliya I/II) - 22 konfederacijos nariai, tarp jų ir *Wilusa/Wilusiya* (tarp minimų vietovių yra ir *Taroisa/Truisa*). *Assuwa* vadas nugalėtas ir nužudytas, jo sūnus paskirtas karalium, bet ir jis vėl surengė maištą. Pralaimėjęs hetitams buvo nubaustas mirtimi. Sukilimą rėmė *Ahhiyawa* (1991 m. Hatusoje rastas mikėniškas bronzinis kardas su dedikaciniu įrašu: *Kai Didysis karalius Tudhaliya sutriuškino Assuwa, jis paukojo šiuos kardus savo viešpačiui Audros dievui*).

Hetity diplomatinis archyvas

~1280 pr. Kr. *Alaxandu* sutartis:
gynybinė sąjunga tarp *Wilusa/Wilusiya*
karaliaus *Alaxandu* ir hetity karaliaus
Muwattalli, su jo tėvu Mursiliu II
anksčiau sudarytos sutarties
patvirtinimas; garantas iš trojėnų
pusės - dievas *Appaliunas*.

Nuo mitų prie mitų kritikos: plokščios Žemės *versus* Žemės rutulio teorija

- Žemės kaip rutulio teorija susiformavo ankstyvosiose graikų filosofų mokyklose, galbūt Pitagoro (VI a. pr. Kr.). Aristotelio laikais ši nuomonė tapo populiari. Helenizmo laikotarpiu tai buvo laikoma faktu.
- Eratostenas pirmasis apskaičiavo Žemės pusiaujo ilgį (beveik 40. 000 km; dabartinis – maždaug 40. 100 km).
- Aristarchas (apie 310-230 pr. Kr.) - astronomas ir matematikas, pateikęs pirmąjį žinomą heliocentrinį modelį, pagal kurį Saulė buvo visatos centre; pagal jį Žemė aplink Saulę apsisuka per metus, apie savo ašį apsisuka per parą.
- Poseidonijas (~135-51 pr. Kr.) apskaičiavo Mėnulio dydį ir atstumą nuo Žemės, Saulės dydį ir atstumą nuo Žemės, aiškino debesų, vaivorykštės, rūko susidarymą.

Žvilgsnis į dangų

- Merkurijus, Venera, Marsas, Jupiteris, Saturnas, Uranas, Neptūnas
- Nykštukinės planetos – Eridė, Cerera, Plutonas
- Ganimedas ir Europa (Jupiterio palydovai), Titanas (Saturno palydovas), Fobas ir Deimas – Marso palydovai
- Galaktika (γάλα, γάλακτος – gr. *pienas*). Paukščių takas – gr. „pieno takas“ (plg. angl. Milky Way)
- Ζωδιακός (κύκλος) – „gynūnų (ratas)“ (ζῳον – *gynūnas*; ζώδιον – mažybė šio žodžio forma)

Mitų kritika: istorija

- Herodotas I, *Praef.*: ἱστορίας ἀπόδεξις – tyrimo rezultatų išdėstymas
- ἱστορία (<ἱδτορ-; plg. lot. *video*, liet. *iš-vydau*) – tyrimas, paremtas kritiniais metodais ὄψις (pamatymas pačiam) ir ἀκοή (išgirsta, išklausta informacija). Istorikas, o ne mitiniai pasakojimai ar dievų suteiktas žinojimas (kaip homerui ar Hesiodui), yra tiesos garantas.
- τὰ γινόμενα ἐξ ἀνθρώπων – „žmonių darbai“; ne šventasis, bet istorinis laikas
- kodėl įvyko (δι’ ἣν αἰτίαν) ir kaip vyko (1. 5: ὥς ἐγένετο)
- Herodoto, o vėliau ir Tukidido kūriniai pirmiausia buvo pokyčių, nuolatinės kaitos aprašymas. Jie abu atkreipia dėmesį į žmogaus vaidmenį istorijoje.
- Lot. *historia*; *historicus*

Mitų kritika: filosofija („išminties meilė“)

- Žmonėms sukaupus pakankamą empirinę patirtį, kuri nesutapo su mitiniu pasaulio aiškinimu, atsiranda poreikis racionalizuoti mitus. Tiesą sakant, graikų religija, palyginti su senomis ir išplėtotomis Rytų teologijos sistemomis, buvo tarsi paauglystės stadijoje. Todėl jos vietą užėmė filosofija. Tai yra mokslo istorijos pradžia.
- Visata matoma kaip darni, dėsningai funkcionuojanti sistema, kurią galima mąstyti: pasaulis išsivaduoja iš pirmykštės būsenos (χάος) ir tampa κόσμος.
- Pirmoji filosofinė mokykla – Mileto, arba jonėnų - susiformuoja VI a. pr. Kr.; vadinamieji „gamtos filosofai“ (fizikai, arba natūrfilosofai) kartais dar vadinami kosmologais, nes mąstė apie žvaigždes, matematinius visatos principus ir norėjo išsiaiškinti materijos prigimtį. Jie siekė paaiškinti visa tai, kas egzistuoja, atrasdami pagrindinį visa ko elementą - ἀρχή. Materija gali keisti formą, bet visos jos formos turi jas vienijantį bendrą elementą.

Mitų kritika: filosofija

- Talis iš Mileto pirmasis apskaičiavo būsimą Saulės užtemimą 585 m. pr. Kr. ir suvokė jį kaip gamtos, o ne dievišką reiškinį. Jis laikomas ir geometrijos pradininku. Po poros šimtmečių susiformuoja 4 elementų teorija: viskas pasaulyje sudaryta iš žemės (šalta ir sausa), ugnies (karšta ir sausa), vandens (šaltas ir drėgnas) ir oro (karštas ir drėgnas).
- Pitagoras (~570 - ~495 m. pr. Kr.): metempsichozė (lot. *reincarnatio*), arba "sielų persikūnijimas" (siela yra nemirtinga ir po mirties įgyja naują kūną). Jis taip pat galėjo sukurti doktriną *musica universalis*, kuri teigia, kad planetos juda pagal matematines proporcijas ir rezonuoja kurdamos dangiškas muzikos dermes. Pirmasis susiejo filosofiją ir matematiką.
- Herakleitas (~500 pr. Kr.): visa ko pradžia – ugnis (πῦρ); struktūrą visatoje kuria λόγος. Visa sudaryta iš priešybių, bet galiausiai jos virsta viena kita ir tampa vienybe; viskas teka ir kinta.

Mity kritika: filosofija (lot. *philosophia*)

- Herakleitas (~ 500 pr. Kr.) Πάντα ρεῖ (Panta rei) (Viskas teka). Lot. *Omnia fluunt, omnia mutantur*.

κόσμον τόνδε, τὸν αὐτὸν ἀπάντων, οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν, ἀλλ’ ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται πῦρ αἰεὶ ζῶν, ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα (Ši pasaulį, tą patį visų, nei koks dievas, nei koks žmogus sukūrė, bet jis visuomet buvo ir yra ir bus amžinai gyva ugnis, tam tikrais tarpais įsiplieskianti, tam tikrais tarpais nuslopstanti).

- Demokritas (~460 – 370) Νόμῳ γλυκὺ καὶ νόμῳ πικρόν, νόμῳ ψυχρόν, νόμῳ θερμόν, ἔτεῃ δὲ ἄτομα καὶ κενόν (Pagal įprotį – saldu, pagal įprotį – kartu, pagal įprotį – šalta, pagal įprotį – šilta; o iš tiesų – atomai ir tuštuma).

ἄτομος – tai, ko negalima padalinti; lot. *individuum* (Ciceronas); Lukrecijus (I a. pr. Kr. romėnų poetas – filosofas) vartoja pavadinimus *corpora prima* (pirmapradžiai kūnai); *semina rerum* (daiktų, dalykų sėklos)

- Lukrecijus *De rerum natura* (Apie dalykų prigimtį) 2.1048: *erdvei nėra pabaigos, kryptin bet kurion ji beribė* (M. Račkausko vertimas)

Atėnų filosofai

- Sokratas, Platonas, Aristotelis
- Sokratas (469 – 399) žymiausias graikų filosofas; poslinkis į etinę filosofiją. Pirmiausia verta rūpintis sielos reikalais, mažiau – kūnu, mažiausiai – turtais ir kitais dalykais. Dorybės (ἀρετή) kategorija: dorybė susijusi su žinojimu; jos galima išmokti.
ἀρετὴ ἂν εἴη κάλλος ψυχῆς (Dorybė tikriausiai yra sielos grožis). Οἶδα οὐκ εἰδέναι (Žinau, kad nežinau). Lot. *Scio me nihil scire*.
- Platonas (428 ar 424 – 348 pr. Kr.) įkūrė savo filosofinę mokyklą – Akademiją (pavadinta nuo mitinio herojaus Akademo giraitės). Filosofinio dialogo žanro kūrėjas. Suformavo idėjų teoriją ir sielos teoriją. Teorinės ir praktinės filosofijos (etikos) atskyrimas.
- Aristotelis (384 – 322) įkūrė savo filosofinę mokyklą Likėją (Licėjų), pavadintą nuo Apolono Likiečio, dar vadinamą peripatetikais (Peripatas). Filosofas ir empirikas, daugybės mokslo šakų pradininkas (logika, fizika, astronomija, meteorologija, zoologija, psichologija, retorika, poetika ir kt.).
- Stoicizmo pradininkas Zenonas Kitijietis (IV a. pr. Kr.) mokė Atėnuose, Margojoje Stojoje, nuo kurios ši kryptis ir gavo pavadinimą (stoicizmas ypač išpopuliarėjo Romoje - Seneka, Epiktetas, Markas Aurelijus).

Helenizmas: filosofija atsiskiria nuo mokslo

- Eukleidas (~365 pr. Kr. - ~300 pr. Kr.) 13 knygų veikale *Pradmenys* sutvarkė ir susistemino iki jo sukauptas graikų matematikos žinias. 1–4 knygoje dėstoma planimetrija, 5 – proporcijų teorija, 6 – figūrų panašumas, 7 – skaičių teorija, 10 – iracionaliųjų dydžių geometrinė teorija, 11–13 – stereometrija. Apie 2200 metų *Pradmenys* (Στοιχεῖα) buvo svarbiausias mokyklinės geometrijos vadovas.
- Archimedas (~287 – 212) – garsiausias graikų matematikas, mechanikos išradėjas (apie jį galima pasiskaityti Plutarcho *Marcelo gyvenime*).

Δός μοι ποῦ στῶ καὶ κινήσω τὴν γῆν (Duok man kur atsistoti ir pajudinsiu Žemę; lot. *Da mihi ubi consistam et terram movebo*)

Ἡῤῥηκα! (Atradau!). *Noli tangere circulos meos!*

- Plinijus Vyresnysis (23-79 m.) *Naturalis historia* (37 knygos, 10 tomų) – pirmas enciklopedinio tipo veikalas (astronomija, matematika, geografija, etnografija, antropologija, žmogaus fiziologija, zoologija, botanika, žemdirbystė, farmakologija, mineralogija, gemologija, skulptūra ir menas)

Aleksandrija – pirmasis universitetas ir mokslų akademija

- Matematika, mechanika, astronomija, fizika, zoologija, botanika, medicina, geografija, technologijos, tekstologija, lingvistika, literatūros kritika, leksikologija, bibliotekininkystė

Euklidas, Eratostenas, Hiparchas (žvaigždžių „žemėlapis“), Eudoksas (dangiškųjų sferų teorija), Archimedas, Heronas (garo variklis), Herofilas (chirurgija ir anatomija), Erasistratas (gydomoji medicina) ir kt.

- Filologija Aleksandrijoje:

Dzenodotas (III a. pirmoji pusė) – pirmasis vyriausiasis bibliotekininkas, Homero tekstų leidėjas; Kalimachas (III a. pr. Kr. vidurys) - poetas, kritikas, bibliotekos katalogo sudarytojas; Aristofanas Bizantietis (III-IV a.) – kritikas, tekstologas, leksikografas, Homero tekstų leidėjas, politoninės graikų kalbos kirčių sistemos kūrėjas; įvedė pirmuosius skyrybos ženklus; Dionisijas Trakas (II a.) pirmosios graikų kalbos gramatikos autorius.

Μέγα βιβλίον, μέγα κακόν. (Didelė knyga – didelis blogis).

Dionisijo Trako Τέχνη γραμματική *ars grammatica*

Abécèlè, fonetika;

Žodžių skirstymas skiemenimis,
ilgi ir trumpi skiemenys;

Vardažodžių giminės, linksniai;
veiksmažodžių laikai;

Kalbos dalys: ὄνομα (*nomen*),
ῥῆμα (*verbum*), μετοχή
(*participium*), ἄρθρον (*artikelis*),
ἀντωνυμία (*pronomen*),
πρόθεσις (*praepositio*),
ἐπίρρημα (*adverbium*),
σύνδεσμος (*coniunctio*).

